

NAGY JÓZSEF

Dante: etika és politika*

Berényi Márk
Dante etikája
Szerk.: Bárdos Judit
Budapest: Áron, 2017
pp.216

Berényi Márk – 2016-ban sikeresen megvédett doktori disszertációján alapuló – kötete, mely nagyban gazdagítja a magyarországi Dante-szakirodalmat, a második 2017-es kiadású, magyar nyelvű dantisztikai mű, melynek középpontjában Alighieri etika- és politika-felfogása áll. (Időrendben az első az alulírotté: *Dante és Vico. Dante politikai teológiája. Fejezetek a Dante-recepció történetéből*, Budapest: Hungarovox.) Ez összhangban van azzal – a dantisztikában – az utóbbi kb. 30 évben érvényesülő trenddel, melyben Dante életművének komparatív ill. interdiszciplináris megközelítése kerül előtérbe.

A kötet öt fejezetét és utószavát Berényi köszönetnyilvánítása és „bevezető gondolatai” előzik meg, mely utóbbiban a szerző tisztázza kutatásának kereteit, Dante életművére – mint elemzési tárgyra – vonatkozó döntését, valamint érdekes reflexiókat fogalmaz meg az „etika vagy morál” közti választásról (a jelen kötetben foglalt elemzésben), kiemelve, hogy mivel „a legmodernebb vélekedések szerint a morális ítéleteknek az alapjait is az etika képezi” (p.21), így (mint azt jelen kötet címe is világosan jelzi) Dante *etikájának* vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, szem előtt tartva ugyanakkor a már említett interdiszciplináris megközelítést is: „jelen írás alapjában véve nem pusztán filozófiai mű, mint inkább az irodalomtudomány, a filozófia és a teológia alkotta útkereszteződésben elhelyezkedő tanulmány” (p.21). Ezt követően szerző magyarázatot ad kötete fejezeteinek általa választott sorrendjéről, összefoglalva egyben azok tartalmát (pp.21-24).

A fejezetek témái az alábbiak. I.: „Választhatunk-e jó és rossz között? A szabad akarat kérdésköre Dante műveiben”; II.: „Dante és az édes új stílus. A nemes szív kérdésköre Dante műveiben”; III.: „Arab-muzulmán hatások a dantei életműben”; IV. „Dante államelmélete”; V.: „Az Ulixes-epizód tudományetikai vonatkozásai”. Jelen recenzióban elsősorban az I. és a IV. fejezet témáira összpontosítok.

* A recenzió az NKFIH/OTKA K 124514. sz. kutatás támogatásával készült.

Az I. fejezetben Berényi, miután rövid áttekintést ad a szabad akaratról való elmélkedések történetéről Dantéig bezárólag (pp.26-31), fontos témát, Alighieri *kételyeit* vizsgálja a szabad akaratra vonatkozólag (pp.31-38). Szerző jogosan emeli ki Boethius *A filozófia vigasztalása* című művét (Ágoston *A szabad akaratról* című műve mellett), mint lényeges forrást Alighieri szabad akaratra vonatkozó spekulációiban: ismert, hogy a boethius-i műben kulcsfontosságú a *kontingencia, mint a világot meghatározó tényező* tézise. Berényi az alábbiak szerint foglalja össze Dante *fortuna*-koncepcióját: Alighieri szerint „a szerencse olyan égi erő [...], amelyre az isteni gondviselés ráruházta a múltó javak [...] fölötti felügyeletet. Az ő feladata ezeket elosztani, olykor egyesektől elvenni, majd azt másoknak odaadni. Mivel pedig ő maga is [a szerencse] Isten akaratától függ, az embereknek éppúgy felesleges ellenállni az ő akaratának, mint haragudni rá” (p.34). Mindezeknél nagyobb jelentőségű a szerencse és az akarat *viszonya* Dante etika-elméletében. Ezzel kapcsolatos reflexióit így összegzi Berényi: Alighieri vonatkozó szövegeiből az olvasható ki, hogy „erkölcsi téren az egyén *dönthet* saját sorsa fölött; anyagi kérdések terén sajnos nem”, vagyis azon „kérdésekben, amelyek az egyén túlvilági létét (kárhozat, megtisztulás vagy üdvözülés) határozzák meg, az egyénnek *van* döntési lehetősége, ám azokban, amelyek csupán a rövid és múlandó földi léte hatnak ki (anyagi javak), nincsen” (p.35, kiemelés tőlem, N.J.). E témát illetően Berényi jogosan mutat rá Averroës *A vallási dogmák bemutatásának módjai* című munkájának Dantéra gyakorolt feltételezhető hatására: az arab Arisztotelész-komentátor egyik fő tézisének megfelelően – melyet Dante továbbfejleszthetett – „az ember [...] hatóoka önnön cselekedeteinek, de [...] soha nem lehet hatóoka azon eseti körülményeknek, melyek körülveszik” (pp.35-36). Berényi külön alfejezetet szán az öngyilkosság kérdése középkor-tomista ill. dantei koncepciójának (pp.38-44), mely utóbbiról a *Pokol* XIII. énekében olvashatunk, s melynek megfelelően (Aquinói Tamás *Summa*-ja nyomán) az öngyilkosság súlyosabb bűn, mint a felebaráttal szemben elkövetett bármely vétség, és semmiképp nem tartozik a szabad akarat hatókörébe.

Dante politikaelméletének alapjait Berényi – a IV. fejezetben – értelemszerűen mindenekelőtt Az *egyeduralomban* (*Monarchia*), a *Vendégségben* (*Convivio*) és az *Isteni Színjátékban* tárja fel. Szerző parafrázisának megfelelően a *Monarchia*-ban Alighieri arra keresi a választ, hogy az egyeduralom jó-e a világ szempontjából, továbbá, hogy a Római Birodalom „jól irányította-e a felügyelete alatt álló területeket”, végül pedig, hogy „az állam irányítójának hatalma (függetlenül attól, hogy az császár, király, vagy bármiféle egyéb uralkodó) Istentől, vagy annak egy helytartójától függ-e, különös tekintettel a római pápa személyére” (p.120), mindezen vizsgálódást induktíve, az egyéntől az állam irányában

megvalósítva. Jogosan emeli ki Berényi, hogy Dante államelmélete nagyrészt Arisztotelész egyes műveire (*Politika, Nikomachoszi etika, De anima* ill. ezek Tamás-féle kommentárjaira, valamint Tamás *De regimine principum*-ára) vezethető vissza (vö. pp.124-126). A *Convivio* egyes helyei alapján leszögezhető, hogy Alighieri felfogásában „az egyeduralkodónak arra kell törekednie, hogy boldoggá és méltóvá tegye az egyes individuumok életét”, továbbá az egyeduralkodó által megvalósított – felek közti – közvetítésnek „nemcsak az egyes személyek, hanem az egyes csoportok között is meg kell valósulnia” (p.128). Ismert, hogy Dante ideáltipikus uralkodója – aki Alighieri szerint elvileg megvalósíthatta volna az Egyetemes Birodalmat – VII. Henrik volt, akinek a *VII. Levél*-t is címezte, s akinek alakját többször idézi fel méltatóan a *Színjátékban* (vö. 129).

Berényi érdekesítő vizsgálódásban fejti ki, hogy míg a *Monarchia*-ban a szekuláris és az egyházi hatalom kapcsolatáról mint a Hold (császár) és a Nap (pápa) viszonyáról beszél, addig a *Színjátékban* – meghaladva a tomista álláspontot, és e kettőt egyenrangúnak tartva – a *két Nap-elméletét* fejti ki, mint ideális egyensúly-állapotot, mely a Császárság és a Pápaság közti hosszú távú konfliktus következtében (átmenetileg) megszűnt, s így tehát helyreállítandó (pp.126-136). Külön alfejezetben kitérve a *Constantinusi adománylevél* dantei kritikájára (mely kritikának még előfeltevése e dokumentum – később Lorenzo Valla által filológiailag cáfolt – hitelessége), Berényi helyesen idézi fel, hogy a szóban forgó adományozással szembeni állásfoglalás nagy mértékben – a Dante által meggyűlölt – VIII. Bonifác pápa és az ő *Unam sanctam* című (1302-es) bullája ellen jut kifejezésre (vö. pp.138-142). Különösen érdekes a „Császárság és Egyház viszonya averroista szemszögből vizsgálva” című alfejezet, ahol Berényi felidézi többek közt, hogy Brabanti Siger – mint az averroizmus allegorikus alakja – Danténak Averroës iránti szimpátiája okán (is) szerepel a Paradicsomban (p.142). Különös módon Berényi itt nem tér ki az averroista eszméknek a *Monarchia*-ban fellelhető elemeire, és általánosságban – bár a szóban forgó alfejezetben nagyon is helytálló volna – keveset ír a *Monarchia*-ról. Az egyik utalás az *Egyeduralomra* ráadásul kissé pontatlan: „félretéve kritikus hangnemét”, melyet száműzetésében „az *Isteni Színjáték* írása során nem rejt véka alá –, az *Egyeduralomban* [Dante] viszonylag tág teret szentel az Egyház szerepe bemutatásának, és azt rendszerébe illesztve, a császársággal azonos szintre helyezi” (p.147). E passzus annyiban mindenképp korrigálendő, hogy Alighieri a *Monarchia*-ban is releváns kritikát gyakorol az Egyházzal szemben, a két hatalmi struktúra egyenrangúsítása – mint korábban jelen recenzióban, akár csak maga Berényi elemzésében is volt erre utalás – a *Színjátékban* válik hangsúlyos elemmé, továbbá szem előtt tartandó, hogy a *Színjáték* III. része (tehát a *Paradicsom*) és a *Monarchia* megírásának ideje – a dantisztikai konszenzusnak

megfelelően – részben átfedésben lehetett. „A Császárság és az isteni igazságosság képe az *Isteni Színjátékban*”, „A sas énekei”, valamint „A «hinni» és «elhinni» dilemmája” című alfejezetekben foglalt vizsgálódások (melyek közül a legutóbbiban Berényi nagyban alapoz Eco és Kelemen vonatkozó kutatásaira) minden tekintetben adekvátak (pp.148-167).

A kritikai ismertetést e ponton lezárom, mindazonáltal megemlítendő, hogy örvendetes, hogy Berényi könyvében külön fejezetet szán – mint már említve volt – a dantei életműben feltárható arab-muzulmán hatások elemzésére (fenntartva, amit a könyv alapjául szolgáló disszertáció bírálójaként is említettem, hogy t.i. hasznos lett volna Miguel Asín Palacios e téma szempontjából alapvető jelentőségű *La escatología musulmana en la Divina Comedia* című 1919-es munkájának nem pusztán említése [p.85], hanem releváns referenciaként való használata), és igazán dicséretes a számos más szerző által kutatott Ulixes-jelenet (*Pokol XXVI*) tudományfilozófiai szempontú vizsgálata (utóbbihoz hozzátéve, hogy Berényi alapjában véve néhány ismert interpretációt szintetizál hatékonyan, anélkül, hogy egy markáns egyéni álláspontot fejtene ki, egy nem teljesen adekvát rövid konklúzió [p.194] helyett).

Berényi Márk munkája mindenekelőtt – a BA és az MA szintű képzésben – irodalmi, komparatisztikai, filozófiai és politikaelméleti kutatásokhoz szolgálhat hasznos tudományos műként. - - -